

'Tegenwoordig moet het allemaal l'An Mil zijn'

Een interview met prof.dr. A. Verhulst

Milja Hanepen, Birgit van den Hoven en Herman Roozenbeek

Verhulst werkt sinds 1958 aan de Universiteit van Gent. In 1966 werd hij benoemd tot gewoon hoogleraar met als leeropdracht de economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen en de historische geografie.

In zijn wetenschappelijk werk heeft Verhulst zich zowel met de geschiedenis van het platteland als die van de steden beziggehouden. Hierdoor was hij voor ons de ideale figuur om zijn licht te laten schijnen op de verhouding tussen stad en platteland in verschillende fasen van de Middeleeuwen. Deze problematiek stond dan ook centraal in het interview dat wij met hem hielden op zijn werkkamer, in de toren die de historici van de Gentse Universiteit huisvest.

De oude stad, en de universiteit waaraan de namen van zoveel beroemde historici zijn verbonden, inspireerden ons het onderwerp wat uit te breiden. Zo kwamen ook enkele fundamentele vraagstukken uit de geschiedschrijving over de Middeleeuwen aan de orde, zoals de veronderstelde continuïteit tussen Oudheid en Middeleeuwen, de breuk rond het jaar 1000, en natuurlijk het ontstaan van de steden. Verhulst zelf is zich met de vroegste stedengeschiedenis gaan bezighouden als gevolg van zijn belangstelling voor de historische geografie. De geografische studie van de steden, de topografie, leidde hem vrijwel onvermijdelijk tot de vraag naar het ontstaan van de steden. Hiermee wijkt hij niet af van een, door Pirenne gedomineerde, Gentse traditie. Pirenne stelde ooit dat de Europese steden in de elfde eeuw ontstonden uit handelsnederzettingen die bij een burcht gevestigd waren. Sindsdien ontsnapt geen enkel historicus in Gent eraan zich bezig te houden met het ontstaan van de steden.

De invloed van Pirenne op de geschiedschrijving over de steden in de Middeleeuwen is enorm geweest. Is er nog iets overeind blijven staan van zijn ideeën of zijn ze geheel achterhaald?

Zijn theorie over het ontstaan van de steden is vrijwel geheel achterhaald. Er is in 1985 in Brussel en het jaar nadien in Luik een colloquium geweest naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van het overlijden van Pirenne. Toen is de balans opgemaakt van wat hij nog betekent voor de vroeg-middeleeuwse stadsgeschiedenis, dat wil zeggen voor de ontstaansperiode van de steden, laat ons zeggen tot en met de elfde eeuw.¹ Daar blijft niet veel van overeind. Maar voor de latere Middel-

eeuwen, vooral van zijn werk over de veertiende- en vijftiende-eeuwse sociale geschiedenis, blijft nog heel wat staan, hoewel het natuurlijk op veel detailpunten is verbeterd. *Les périodes de l'histoire sociale du capitalisme*² bijvoorbeeld wordt nog veel gelezen. En ik constateer dat Pirenne, misschien ten onrechte, in verder van Europa afgelegen gebieden op het terrein van de (vroegste) stadsgeschiedenis nog altijd gevolgd wordt. In Amerika bijvoorbeeld schijnt men hem nog altijd te geloven, kennelijk is men daar niet voldoende op de hoogte van de jongste Europese literatuur... En ook in Japan geldt Pirenne nog altijd als de norm, terwijl hier in Europa door de detailstudies van steden waarnaar Pirenne toch ook verwees, heel wat onder zijn stellingen is weggehaald.

Welk onderzoek heeft volgens U vooral een rol gespeeld in het ondergraven van Pirenne's theorie?

De stadsarcheologie heeft daar zeker het meeste toe bijgedragen. De teksten zijn immers bijna allemaal dezelfde als de teksten die Pirenne gebruikte. Maar de interpretatie van die teksten - die zeer fragmentarisch zijn - in het licht van de archeologische ontdekkingen brengt heel wat nieuws. De stadsarcheologie is eigenlijk pas in de loop van de jaren zeventig op gang gekomen. Het is voornamelijk door de resultaten of beter gezegd stellingen van die archeologen dat ik zelf en anderen ertoe gebracht zijn om de klassieke visie op stadsontwikkeling te herzien, zoals we die kenden van Ganshof³ en Van Werveke in de *AGN* en die nog helemaal in de lijn van Pirenne lagen. En daar zijn we nog altijd mee bezig. Er komen nog ieder jaar nieuwe dingen boven water - hoewel de stadsarcheologie onvoldoende ontwikkeld is bij ons, als men dat vergelijkt met wat in sommige steden in het buitenland en vooral in Nederland kan.

Denkt U dat er van Pirenne's stellingen aanvankelijk een stimulans is uitgegaan om het onderzoek in een bepaalde richting te sturen?

Ja, natuurlijk, aanvankelijk wel. Bij het begin van het stadsarcheologisch onderzoek hier in Gent bijvoorbeeld, is men begonnen te zoeken bij het Gravensteen, en zo hebben aan de voet daarvan in de jaren vijftig opgravingen plaatsgehad. Nog helemaal dus in de idee van Pirenne: een grafelijke burcht met een handelsnederzetting daarbij, bij de oversteekplaats van een rivier. Maar nu weten wij dat voordat een handelsnederzetting bij die burcht ontstond, een kern was op een andere plaats in Gent, namelijk op de plaats van de oudste stadskerk, waar nu de Sint-Baafskathedraal staat. Dat is gekomen door zekere toevallige vondsten van archeologen die veel Romeinse resten hebben aangeboord bij de Sint-Baafsabdij.

Men heeft zich afgevraagd wat er bij het begin van de Middeleeuwen met dat Romeinse centrum gebeurd is. En hetzelfde geldt voor Antwerpen waar men in de jaren vijftig ook allemaal Romeinse resten gevonden heeft in het centrum van de oude stad bij de burcht.

Verleden jaar nog is hier in Gent een ringgracht opgegraven rond een plaats waar tot nu toe alleen ik het ontstaan van de stad in de negende eeuw veronderstelde, enfin, men mag niet van het ontstaan van *de* stad spreken, die is op verschillende plaatsen ontstaan. De archeologen hebben een ringgracht kunnen aanboren over een behoorlijke lengte, die van de latere negende of vroege tiende eeuw zou zijn en al in de tiende eeuw buiten gebruik is geraakt. Het is nog niet duidelijk hoe wij dat precies moeten interpreteren.

Is er naar uw mening sprake van een radicale breuk tussen de Oudheid en de Middeleeuwen, of is er ook plaats voor continuïteit? Waar zou U de overgang van Oudheid naar Middeleeuwen plaatsen?

Ik denk dat de breuk van Oudheid en Middeleeuwen - daar zou ik Pirenne wel volgen, maar haar aan andere oorzaken toeschrijven - ergens in de zevende eeuw ligt. Tot en met de zevende eeuw bestaan de antieke kaders eigenlijk nog min of meer voort, terwijl het vanaf de late zevende eeuw verandert. En dan is ook de pestepidemie voorbij, die in de zesde en zevende eeuw, nog tot in de jaren rond 665, zelfs in Engeland, voortwoedde.

Dit neemt niet weg dat hele nederzettingen uit de laat-Romeinse tijd, bijvoorbeeld de vijfde eeuw, ondergestoven zijn met een dikke laag zand en circa honderd jaar onbewoond zijn geweest. Daar is bos op gegroeid. Er is zeer veel vroeg-middeleeuws bos, waaronder Romeinse nederzettingen zitten. Dat kan hier in Vlaanderen heel mooi aangetoond worden. Ik pleit dus niet zo maar voor continuïteit overal, maar als U het economisch en institutioneel ziet, denk ik dat tot ergens in het begin van zevende eeuw het antieke patroon voortbestaat. Wat niet belet dat bijvoorbeeld de slavernij ook daarna is blijven voortbestaan, dat geloof ik met Bonnassie.⁴ We moeten niet doen alsof er in de Karolingische Tijd geen slavernij meer bestond.

Maar wat is dan de grote verandering in de zevende eeuw?

Die grote verandering is de verplaatsing van de handel van de Middellandse Zee naar de Noordzee. Rond de Noordzee wordt het handelsverkeer veel intenser vanaf het einde van de zevende, begin achtste eeuw. Dan ontstaan ook nieuwe handelsplaatsen of herleven oude Romeinse nederzettingen langs de Maas, die voor het eerst weer rond 650-700 als handelsplaats vermeld worden. De grote

abdijen, die gesticht zijn in Noordwest-Europa tussen 630 en 710, hebben toch ook wel iets betekend, denk ik. Dus: de pest die verdwijnt en de ontginningen die toenemen. Er zijn teksten over ontginningen in de zevende eeuw en als je de curve neemt van de pollenanalyse⁵, dan zie je die in de achtste eeuw omhoog gaan.

In de duistere tijden van de zesde, zevende en achtste eeuw blijven er niet veel steden bestaan, maar wel plaatsen, die U 'centrale plaatsen' noemt. Hebben zij een economische functie?

Niet noodzakelijkerwijs. Het zijn oude *civitates*, Romeinse bestuurlijke centra geweest, waarvan sommige een economische betekenis hadden en ook min of meer behouden hebben, zoals Doornik; terwijl andere zo'n functie nooit gehad hebben. Vaak werden ze gouwhoofdplaats in de Merovingische Tijd en daarom noem ik ze centrale plaatsen. Deze plaatsen kunnen wel een aantrekkingspunt zijn voor economische activiteiten, als die op gang komen einde zevende eeuw. Ik denk dat een aantal centrale plaatsen die overgang mogelijk heeft gemaakt. Anders kan ik niet verklaren waarom vroeg-middeleeuwse handelsplaatsen en de oudste kernen van de steden bij ons zo dikwijls op Romeinse fundamenten zitten, of op plaatsen waar in de Romeinse Tijd iets geweest is.

Hadden ze veel te maken met het omliggende platteland?

In de Romeinse Tijd niet. Men zegt dat ze wel bevoorraad moesten worden door het platteland, maar dat de produkten van het platteland niet in die plaatsen verkocht werden. Dikwijls werden de produkten verhandeld op veel kleinere plaatsen, in *vici* langs Romeinse wegen, die geen bestuurlijke betekenis hadden. Als men het later terugziet, in de achtste-negende eeuw, ziet men dat er veel van wat dan economische betekenis heeft eigenlijk gelegen is op plaatsen waar een laat-Romeins of Merovingisch bestuur gevestigd was.

Voor wat betreft de achtste-negende eeuw kennen wij handelsplaatsen, zoals Dorestad, die een functie vervulden in met name de lange afstand-handel. Hadden deze plaatsen - steden is een te groot woord - invloed op het hun omringende platteland en andersom? Ze worden vaak voorgesteld als concentraties van kooplieden die nogal afgescheiden van het omliggende platteland bleven en slechts contacten met verre streken onderhielden.

Het is in Dorestad bewezen dat er geen grote kloof was tussen die handelsplaatsen en het platteland. Direct achter de aanlegplaats, een paar honderd meter westwaarts

als ik het goed voor ogen heb, zit daar al onmiddellijk een agrarische exploitatie. Daar moet een grote hoeve geweest zijn. En ook zijn heel wat produkten, die via die handelsplaatsen werden verhandeld en vervoerd, van het platteland afkomstig. Eigenlijk zit de industriële produktie in de Karolingische Tijd voor een groot deel op het platteland, in de domeinen.

Wat men heeft vastgesteld is dat bijvoorbeeld grootgrondbezitters afgevaardigden hebben in die handelsplaatsen, die zorgen dat de produkten van de domeinen naar die plaatsen gebracht worden. Dus ook de opvatting van Pirenne, dat men toen alles wat men voortbracht ter plaatse gebruikte, is achterhaald. Dat is onder andere aangetoond door studies naar transportdiensten voor abdijen, zoals voor de abdij van Prüm op de Moesel en voor de abdij van Saint-Germain-des-Prés op de Seine. Heel wat overschotten zoals graan, zout en wijn werden over tamelijk lange afstanden van 100, 150 kilometer per schip vervoerd om in zo'n plaats verhandeld te worden.

De invloed van die handelsplaatsen op het platteland is veel moeilijker na te gaan. Sommige, de grootste, hadden blijkbaar wel een apart statuut, misschien beperkt tot het gebied van die handelsplaats zelf. Ze hadden een *praefectus*, een koninklijk ambtenaar, die een ander soort bestuur hield dan in het omgevende platteland. Dus hun economische invloed op het platteland kan wel groot geweest zijn, maar hun politieke invloed denk ik niet. Juridisch denk ik dat die plaatsen iets afgescheiden zijn geweest van de omgeving. Maar het is gevaarlijk er veel over te zeggen want men weet er eigenlijk niet zoveel van.

Kunt U de economische functie die deze handelssteden hadden voor het platteland nader specificeren? Hadden ze bijvoorbeeld invloed op de monetarisering op het platteland, of op rationalisering van de produktiewijze?

We hebben praktisch geen teksten over die handelsplaatsen. Onze kennis over Dorestad bijvoorbeeld moeten we halen uit privileges voor handelaars in die plaats en een vermelding in een tol, voor de rest zijn we aangewezen op de archeologie. Voor sommige van die handelsplaatsen zijn zelfs helemaal geen teksten over, zoals voor Dornburg op Walcheren: we weten niet eens hoe die plaats heette. Dus men kan alleen maar vaststellen waar de verhandelde produkten vandaan kwamen. Als die plaats dan toevallig bezit was van een bepaalde grote abdij, kan men een relatie vaststellen. Bij gebrek aan teksten kunnen we niet meer te weten komen.

Volgens Duby en anderen is er rond het jaar 1000 sprake van een ingrijpende verandering van de maatschappij. Bent U het daarmee eens?

Tegenwoordig moet het allemaal *l'An Mil* zijn. Er werd mij een boekje toegestuurd dat net is verschenen: *La France de l'An Mil*. Daar staat een stukje in van Fossier, die betoogt dat de dorpen pas na het jaar 1000 verschijnen. Voordien zou daarvan toch eigenlijk geen sprake zijn. Dat waren slechts vlekken, die ontstaan en weer verdwijnen en zich verplaatsen. Dat is allemaal niet waar! Die mensen zetten ook geen één voetnoot daaronder, geen één bewijfsplaats als ze zulke dingen schrijven. En dat komt natuurlijk door Duby, en zijn these over *Le Macon*. Eén van de belangrijke resultaten van dat onderzoek was dat hij aantoonde dat na 1000, in de elfde en twaalfde eeuw, de nieuwe gezagsvormen opkomen, de heerlijkheid, *la seigneurie banale* - zoals men dat noemt in het Frans.⁶ Fossier heeft daarop voortgeborduurd voor Picardië, Toubert voor Latium in Italië.⁷ Daarvoor is de term *incastellamento* gesmeed, die Fossier in het Frans vertaald heeft als *encellulement*. Toen zijn volgens hen de dorpen eigenlijk pas ontstaan. Recentelijk heeft Guy Bois een boekje geschreven over het dorp Lournond, dat ligt bij Cluny, in Bourgondië, en dat heet *La mutation de l'an mil*.⁸ Dat wilde hij eerst *La révolution de l'an mil* noemen, zo heeft hij mij verteld, maar hij heeft het uiteindelijk 'mutation' in plaats van 'révolution féodale' genoemd. Naar mijn mening is er rond het jaar 1000 niet zo veel veranderd. Ja, die heerlijkheden zijn er gekomen. Dat moet ik toegeven. Maar economisch gezien is die expansie, volgens mij, al 200 of 150 jaar onderweg. Zij concentreren alles op dat jaar 1000 en dat slaat goed aan bij het publiek.

Dus U wilt in de plaats van de revolutie van Duby een meer evolutionaire ontwikkeling stellen?

Dat is toch voorzichtiger. Met het weinige dat we er over weten.

Waar moeten we de bevolkingsgroei na het jaar 1000 en de urbanisatie die daarmee samenhangt, aan toeschrijven? Zijn zij mogelijk gemaakt door de verbeterde opbrengsten van het platteland of zijn er ook andere redenen, waarom in de periode na 1000 de bevolking veel sterker groeit dan daarvoor?

Ja, die is wel versneld. Maar ik denk, dat als je een demografische curve zou construeren voor de Vroege Middeleeuwen, de bevolking zo aan het einde van de zevende eeuw en in de achtste eeuw lichtjes toeneemt tot een hoogtepunt rond 800. Daarna komt een periode van stilstand, met hongersnoden en zo meer. Maar in de tiende eeuw is die bevolkingsgroei weer goed op gang en het wordt pas een explosie, dat is juist, na het jaar 1000. Maar daar zitten ook ups en downs in, die we slecht kennen. Dikwijls heeft men het over de bevolkingsgroei van de elfde tot de dertiende eeuw. Maar daar zijn toch tussenin perioden geweest van stilstand,

van overbevolking, gevolgd door een terugval. Fossier heeft dat voor Picardië met cijfers proberen aan te tonen.

Als we de eindbalans opmaken tussen 1000 en 1300, kun je toch wel zeggen dat inderdaad de bevolking minstens verdrievoudigd is. Dat zijn de cijfers voor Engeland, en Engeland had niet eens grote steden die een enorm bevolkingsoverschot konden opslorpen. Hier waren de steden veel groter, dus de bevolkingsgroei moet hier inderdaad nog wel aanzienlijker geweest zijn. De kuststreek wordt goed bewoonbaar in de tiende eeuw en er verschijnen dorpen. Dat is een enorm gebied dat in korte tijd 'ontzouten' is, waar men vlug kon overschakelen van schapenteelt op runderteelt en - op de zandige gronden - van runderteelt op tarwe. Dat is een belangrijk deel van het graafschap Vlaanderen geweest, de kuststreek, dichtbij die grote steden. Daarbij komt dan nog de technische vooruitgang, die volgens mij al eerder op gang was. Ik zie geen plotse factoren als een verbetering van het voedingsrégime, met meer proteïnen, die als een soort *deus ex machina* de bevolking ineens zou hebben doen toenemen.

Wat ik wel aanneem, is dat er na de zevende eeuw tot de veertiende geen pestepidemie meer geweest is. In die periode is er volgens mij, als er geen grote epidemieën en demografische rampen zijn, een natuurlijke neiging van de bevolking om toe te nemen. Niet in een heel snel tempo maar toch gestadig. Alleen onderbroken door hongersnoden, waarvan de weerslag toch gauw in één generatie, in tien tot vijftientig jaar, weer goedge maakt wordt.

Dus U denkt dat de bevolking 'vanzelf' groeit zolang er geen barrières zijn?

Als er geen biologische barrières zijn, in de vorm van ziektes enzovoort, en als de landbouw genoeg voortbrengt. De bevolking kon stijgen, omdat er genoeg werd geproduceerd.

Ook hier maakt de grens van het jaar 1000 niet veel uit?

Ik zie daar geen grens. Bij ons niet. In andere streken kan het zijn, hoor, ik wil mij daar niet over uitspreken.

U bent het niet eens met Duby en anderen, die spreken van een agrarische revolutie in de elfde eeuw. Volgens U zou een agrarische revolutie, voor zover je die term al kunt gebruiken, in ieder geval niet vóór de dertiende eeuw plaatsgevonden hebben. Wat verstaat U onder deze 'agrarische revolutie'?

Er ontstaat dan een vorm van progressieve landbouw, in die zin dat men het

eeuwige probleem waarmee de landbouw heeft geworsteld, namelijk het op peil houden van de vruchtbaarheid van de grond, heeft weten op te lossen. Het gaat er om dat men het mestprobleem - dat op de dag van vandaag in omgekeerde zin drukt op het milieu - heeft kunnen oplossen of doorbreken door de veeteelt op stal uit te breiden en dus aan mestproductie op stal te gaan doen. Zo kon men over voldoende mest beschikken om op het land te brengen en was men niet meer verplicht, door één of ander weidebraakstelsel in min of meer georganiseerde vorm tot en met het drieslagstelsel toe, de dieren op de braak te laten weiden of op de uitgestrekte gemene gronden in de bossen. Want daardoor ging de mest die ze voortbrachten natuurlijk voor een groot deel verloren. Hoofdzaak van die ontwikkeling in de dertiende eeuw, revolutie is een te sterk woord, is toch in de eerste plaats dat men door een evenwichtiger en intensievere bemesting de vruchtbaarheid kon opdrijven. Niet alleen voor de klassieke graanproductie, maar men kon zaken gaan verbouwen die de grond veel meer uitputten, bijvoorbeeld industriële planten, zoals verplanten en dergelijke, en veevoeder.

Daarbij kwam een technische vooruitgang, die het mogelijk maakte het stro te gebruiken in de stallen om daar te verwerken tot mest. Terwijl men voordien alleen de aren met de sikkel afsneed en het stro op het land liet staan om daar de dieren wat van te laten eten. Die lieten daar dan wat mest achter die men inploegde in de grond, dat was veel minder intensief.

Ik denk dat *dat* de grote verandering is die je ergens zo einde twaalfde, dertiende eeuw kunt plaatsen. Niet in alle streken tegelijk, verre van dat. In de synthese⁹ die ik pas geschreven heb zie je dat, in wat tegenwoordig België is, de Vlaamse provincies daar veel verder op vooruit zijn dan de Waalse provincies. Zo werd in de Ardennen in de achttiende eeuw nog een manier van landbouw bedreven, die men in de dertiende eeuw in het westen al verlaten had.

Heeft de groei van de steden invloed gehad op de agrarische ontwikkeling?

U moet beseffen hoe groot die steden zijn. Hier in Vlaanderen waren de grootste steden en daar wordt de invloed in de loop van de twaalfde eeuw merkbaar, elders is dat dus nog wat later. Men moet dat zeker niet aan het jaar 1000 vastzetten. Natuurlijk ontwikkelen de steden zich - zeker in Vlaanderen - al vóór het jaar 1000. Maar eer dat dan echt in de landbouw, technisch en structureel, serieuze invloed heeft, en de landbouw echt gecommmercialiseerd wordt in die zin dat men gaat produceren voor de markt en onder invloed van prijzen enzovoort, dat komt niet vóór de late twaalfde en in de dertiende eeuw.

Als ik het zou mogen samenvatten: de theorie van Pirenne over het ontstaan van de steden is niet meer te handhaven. De steden blijken vaak niet te zijn ontstaan uit het dualisme burcht/handelsnederzetting, noch is de herleving van steden en handel zo plotseling geweest als Pirenne dacht. Zou U nu een nieuwe theorie tegenover die van Pirenne kunnen stellen?

Dat is heel moeilijk. Pirenne was iemand die heel goed kon synthetiseren en met de kennis van zijn tijd alles tot vaak zwart-wit verhoudingen durfde te herleiden. Alles tot één grote factor: de Arabische invasie en dergelijke meer. Wij zijn veel voorzichtiger geworden in dat opzicht. Wij zien een veelheid van factoren, wij zien veel nuances, niet dat zwart-wit van Pirenne, zoals met de lakennijverheid. Eerst ziet hij alle lakennijverheid alleen in de steden, en in de Late Middeleeuwen vervalt die klassieke draperie in de grote steden en komt er weer textielnijverheid op het platteland tot stand. Nu blijkt dat ook dat niet zo is. Die tegenstelling stad - platteland wat draperie betreft is alleen in de veertiende eeuw scherp geweest, toen de grote steden te kampen hadden met de zware concurrentie van de lage lonen op het platteland.

Ik geloof dat Pirenne de steden ook te veel uit de context heeft afgezonderd en gelooft in een soort commerciële immanentie. Alsof alles uit de handel voortkomt. Ineens begint de handel en onder invloed van oorlogen en Arabische invasies valt die handel in de Vroege Middeleeuwen helemaal stil, of onder invloed van de Noormannen wordt die helemaal verstoord. En dan, als gevolg van het feit dat het weer rustig is, hebben we een herleving. Want dat is het grote woord van Pirenne, *la renaissance du commerce*. Dat kunt u in alle handboeken vinden: elfde eeuw, de herleving van de handel. Alsof die dood geweest is. Ik geloof niet dat je steden en handel zo uit het omringende platteland mag afzonderen. Dat is ook wel bewezen. Despief heeft destijds een mooi artikel geschreven over de Maassteden in de negende eeuw om aan te tonen dat het niet zo wat van die Friezen zijn, die daar even komen doorgevaren en ineens de bloei verwekken. Maar dat het ook de boeren zijn uit de Ardennen, die overschotten naar de Maas brengen, die vervolgens verscheept worden.

Hoe verklaart U dan de opkomst van de handel?

Vandaag de dag gelooft men - dat zou een element van een theorie kunnen zijn - dat de accumulatie van rijkdom in handen van machtigen, van de vorsten en van de adel, verantwoordelijk is geweest voor een zekere handelsactiviteit in luxe-producten, die over lange afstanden vervoerd moeten worden. In plaats van Pirenne's theorie zou dus gesteld kunnen worden dat juist koningen, de adel en de

Kerk - een politieke factor, maar door hun rijkdom ook een economische (Pirenne beschouwde ze als economisch onbelangrijke zaken, want de Kerk stond voor hem overal buiten) - juist omdat ze over de nodige rijkdom beschikten degenen zijn geweest die de handel in de achtste of negende eeuw op gang hebben gebracht. Ik geloof dat juist de stedelijke handelaarsklasse die vanaf de tiende of elfde eeuw gaat ontstaan, voor een deel voortgekomen is uit de groep van die handelsafgevaardigden of agenten van abdijen, van vorsten, van adellijke heren. Die handelaarsklasse is niet - zoals Pirenne meent - uit de Noormannen voortgekomen. Pirenne schrijft in zijn boek: 'Die stoute Noormannen worden in de tiende eeuw braver en gezeten en worden handelaars. En zij kennen nu de zeeweg en zij gaan nu in plaats van piraat te spelen, handelaar spelen'. Out-laws van de maatschappij als het ware, die door iedereen slecht bekeken worden. Nee, ik geloof veel meer in het voortbestaan van autochtone handelaars.

U heeft als historicus veel gebruik gemaakt van de archeologie en historische geografie. Bent U in deze beïnvloed door de ideeën van de Annales?

Toen ik student was en mijn carrière begon, ben ik sterk onder invloed geweest van de *Annales*. Met name van de oude jaargangen. Vooral Marc Bloch heeft bij mij de belangstelling voor historische geografie en de integratie van geografie en economie met institutionele geschiedenis sterk aangewakkerd.

Later is de *Annales* aan een soort interdisciplinariteit gaan doen, die ik soms niet meer kan volgen en die ook ver van mij afstaat. Ik vind er steeds minder en minder in van de oude *Annales*. Ook omdat het Franse historisch onderzoek - de *Annales* is tenslotte een Frans en geen internationaal tijdschrift - steeds meer gaat doen aan *histoire anthropologique*. Mentaliteitsgeschiedenis en wat er al niet meer onder culturele antropologie allemaal te vatten valt. Op dat gebied zijn ze volgens mij inderdaad zeer vernieuwend. Het is één van de weinige richtingen in de Franse mediaevistiek, die nog produktief is. Verleden jaar in juni hebben ze mij - als buitenlander - gevraagd op een congres van Franse mediaevisten in Parijs mijn indrukken te komen geven over de Franse mediaevistiek op de diverse terreinen. Ik heb daar een synthese van gemaakt, maar ik weet niet of ze die zullen publiceren, want het was op bepaalde gebieden nogal pijnlijk.

Die *anthropologie historique* is wel vruchtbaar voor bijvoorbeeld de religieuze geschiedenis. De kerkhistorici schrijven nu niet meer geschiedenis van de Kerk, maar geschiedenis van de religieuze beleving enzovoort.

Ik vind dat alles een beetje te veel in die richting gaat. Te weinig over de economie in de Middeleeuwen, behalve wat statistische vernieuwingen soms. Maar men gaat nu weg van het kwantitatieve. Ik ben opgeleid in de periode vóór

het kwantitatieve. Vervolgens heb ik ook meegemaakt dat alles in cijfers moest. Ik heb ook prijzen gepubliceerd en over conjuncturen geschreven. Ik houd me daar nog aan, maar het is niet meer in de mode. Ze verafschuwen dat. Het is nu sociale geschiedenis in die moderne zin: het geweld, de seksualiteit, het huwelijk, de studies van Robert Muchembled enzovoort. Het slaat veel meer aan bij de mensen. Egodocumenten, processtukken, die direct laten zien hoe de vrouwen in de Parijse straten verkracht werden. Studenten zijn daar dol op. Daar worden proefschriften over gemaakt. Ze werken allemaal met justitiële stukken en gerechtsdossiers.

Noten

1. *La fortune historiographique des thèses d'Henri Pirenne: actes du colloque organisé à l'occasion du cinquantenaire de la mort de l'historien belge*. Par l'Institut des Hautes Etudes de Belgique à l'initiative de G. Despy et A. Verhulst. Archives et Bibliothèques de Belgique, numéro spécial 28 (Brussel 1986).
2. H. Pirenne, 'Les périodes de l'histoire sociale du capitalisme', *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres* (1914). Herdrukt in: Henri Pirenne, *Histoire économique de l'Occident Médiéval* (z.p. 1951) 15-50.
3. F.L. Ganshof, *Over stadsontwikkeling tusschen Loire en Rijn gedurende de Middeleeuwen* (1e druk 1941; Antwerpen 1944).
4. P. Bonnassie, 'Du Rhône à la Galice: genèse et modalités du régime féodal', in: Idem, *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen (Xe - XIIIe siècles): bilan et perspectives de recherches* (Parijs en Turijn 1980).
5. Onderzoek van grondgebruik in het verleden, door middel van analyse van de zaden en dergelijke die zich in bepaalde aardlagen bevinden.
6. G. Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise* (Parijs 1959).
7. R. Fossier, *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle* (Parijs en Leuven 1968); P. Toubert, *Les structures du Latium medieval: le Latium meridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIe siècle* (Rome 1973).
8. G. Bois, *La mutation de l'an mil. Lournond, village du Maconnais, de l'Antiquité au féodalisme* (Fayard 1989).
9. Adriaan Verhulst, *Précis d'histoire rurale de la Belgique* (Brussel 1990).